

Momenter til en sosiologi om ikke-bruk og lav-bruk av personlig IT¹

Notat til IN3220/4220

Svein Hovde

Mars 2023

Innledning: Å stille seg på siden av en dominerende kultur

Forfatteren av dette notatet har aldri vært eier verken av en smarttelefon eller et nettbrett, følgelig heller ikke vært på sosiale medier. Derfor har jeg ikke tilgang til betalingstjenesten Vipps og kan ikke laste ned Apper via telefonen eller lese QR-koder der det skulle være aktuelt. Men jeg har etter hvert innsett at en må ha en telefon (Doro) og en kodebrikke som gir adgang til f.eks. personlige skatte- og helseopplysninger og tilgang til betalingstjenester på nettbank. De nevnte valgene innebærer at en inntar en marginal posisjon i det digitaliserte informasjonsamfunnet. Det ville imidlertid være feil å anta at dette innebærer en *generell* marginalisering eller fremmedgjøring fra samfunnslivet. Men jeg har valgt å knytte meg til samfunnslivet på en måte som er lite tidstypisk og innrømmer at det er et temmelig sært valg. (Kanskje særlig i lys av at jeg er lærer på institutt for informatikk, IFI?)

I de siste ukene har det foregått en intensivt diskusjon om hva bruken av allestedsnærværende teknologi, særlig smarttelefonen gjør med folks liv, deres vaner tidsbruk og mentalitet. Det beskrives hvordan folk i en rekke situasjoner sitter, står og går krumbøyd over smarttelefonens lille skjerm. Som bruker av kollektivtransport kan en konstatere at en stor

majoritet av medpassasjerene, har fokus på skjermen. De skroller, leser og svarer på meldinger, ser kanskje på en film eller spiller et dataspill. En kan merke seg at folk tilsynelatende i synkende grad bruker telefonen som telefon. Det er ikke lenger vanlig å høre høylytte samtaler i situasjoner der folk er stuet sammen.

Gitt denne observasjonen kunne en tenke at den intensive

¹ I dette notatet tar jeg ikke opp spørsmål av typen «Er det sunt for et barns utvikling at det har fri tilgang til bruk av nettbrett fra det er ett år». Dette er eksempel på et viktig etisk/moralsk og pedagogisk/psykologisk tema, men jeg velger å se bort fra det både fordi det både forutsetter en normativ analyse og reiser spørsmål som er utenfor mitt faglige kompetanseområde og for min del inviterer til synsing.

mediebruken referert over representerer noe radikalt nytt som har skutt fart de siste par tiårene. Facebook kom i 2006 og dette mediet pluss alle avleggere og avarter har tatt av og fått enorm utbredelse globalt.

Bildet til venstre på foregående side, tatt i forbindelse med en reklamekampanje for Arbeiderbladet i 1948, viser at det også den gangen var vanlig, mentalt å være «fraværende» når en ble kollektivtransportert. Legg merke til at den unge damen mellom de to mørkkledde kvinnene på høyre side av bilde «smugtitter» bort på avisa til kvinnen til venstre for seg. Dette vekker en viss gjenkjennelse. En kan føle seg fristet til eller føler det kan være vanskelig å unngå, med et stjålent blikk å registrere sidepersonen på bussen eller trikken sin telefonbruk. I mitt tilfelle handler det ikke om å prøve å få med seg noe av innholdet som flimrer over skjermen, men mer å «klassifisere» bruksmåten: høre på radio, lydbok eller musikk, spille dataspill, skrolle sosiale medier, lese e-poster eller skrive sms'er. I tilfeller med skrolling er det også interessant å legge merke til om den kan være både langsom og dvelende eller rastløs og lynrask, eventuelt en kombinasjon av begge. Jeg kan «forsvare» min nysgjerrighet med at jeg utfører et lite stykke skjult observasjon, en form for medieforskning.

Om en antar at så mange mennesker bruker telefonen like intensivt som i sammenheng med kollektivtransport i andre eller alle livssituasjoner, ville det høyst sannsynlig være en feilslutning. Riktignok hører en historier og om fester, familieselskap og hverdagsmiddager som sosialt sett blir pussige fordi tilstedeværende er opptatt av nettets fristelser mer enn å være «her og nå». Dette kan neppe være et **så** gjennomgripende fenomen, fordi det ville true samfunnslivets eksistens, enten det dreier seg om arbeids- eller fritidssfæren. Eksemplet med avisleserne indikerer også at dette ikke er et nytt fenomen.

I sosiologen Georg Simmels analyser av «storbyene og åndslivet» (Simmel 1903) framholder Simmel at det som kjennetegner storbymennesket er en *blasert* livsholdning. Det flimrende og pulserende storbylivet krever at vi tyr til en beskyttende maske (eller en avis, en bok eller en mobilskjerm). For å slippe å ta inn over oss alt som er omkring oss nedtones det emosjonelle sanseapparatet og erstattes av intellektualisme, en mer kjølig og beregnende innstilling: «*The great city concentrates these invasive forces in its crowds; they pose a threat to the inner life. Its densities push people to close in on themselves: though over-stimulated outwardly they reveal little.*» (Simmel sitert av Sennett 2019: 55)

Hvor marginal?

Hvor sært det er å stille seg i utkanten av informasjonssamfunnets teknologiske tilfang, kan en temmelig enkelt finne ut av ved å gå til statistikk som viser andel i befolkningen (i Norge) som for eksempel «disponerer» smarttelefoner. Det finnes tall for denne andelen i alle år fra 2012 og fram til 2020, som er det mest oppdaterte jeg har registrert.

Tabell 1: Andel med tilgang til smarttelefon fordelt på alle (prosent) (Kilde: SSB)

År	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Alle (9-79 år)	57	73	80	85	89	91	95	95	96

Tabellen over viser andel som eier eller disponerer (har tilgang til) en mobiltelefon. Skillet er ikke uvesentlig.² Hvis disposisjonsrett betyr at det er noen i ens umiddelbare nærhet som en kan låne telefonen av ved behov, gir det andre forutsetninger enn det å eie og fritt kunne bruke denne. Jeg vil ikke gå nærmere inn på det her selv om temaet «digital snylting» er så sosiologisk interessant, at det kunne vært gjenstand for en egen diskusjon. Tabellen viser at andelen steg mest i fra 2012 til 2013 og at veksten har flatet ut fram til 96% av befolkningen i 2020.

Tallene for andelen som disponerer nettbrett har en litt annen profil. Andelen økte svært mye fra 2012 til 2013, for så å flate ut og til og med synke litt fram mot 2019. Ser en stort på det har nær sagt alle, tilgang til smarttelefon, mens rundt tre fjerdedeler av befolkningen har tilgang på nettbrett.

Tabell 2: Andel med tilgang til nettbrett, fordelt på alle (prosent) (Kilde: SSB)

År	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Alle (9-79 år)	37	61	70	75	74	72	72	69	71

Allerede i 2017 meldte M24-nyhetene at 99 % av alle mellom 12 og 49 hadde smarttelefon. <https://m24.no/kantar-tns-knut-arne-futsaeter-mobil/na-har-99-prosent-av-alle-mellom-12-og-49-ar-en-smarttelefon/147169>. Basert på denne informasjonen kan det å frivillig velge bort både smarttelefon og nettbrett sies å representere en form for selvvalgt marginalisering i et samfunn der nevnte innretninger for de aller fleste framstår som sentrale, ja nærmest uunnværlige i deres omgang med ting og teknologi.

Innrulling og utestengelse

Modernisering og introduksjon av nye varer og tjenester kan skje på ulike måter. En variant er at en fortsetter å tilby det gamle samtidig som en introduserer stadig nye produkter og servicetilbud. Alternativt, og motsatt, kan det nye hele tiden fortrenge og erstatte det gamle slik at våre materielle omgivelser hele tiden fornyes til det ugjenkjennelige. I virkeligheten skjer det gjerne en mellomting. Vi kan fortsatt kjøpe tradisjonelle gråblyanter, papiraviser og

² Jeg har en samboer med smarttelefon. Innimellom kommer hun meg til unnsetning i der jeg får trøbbel på grunn av manglende smarttelefon.

spille LP-plater på gammeldagse platespillere. Men vi kan ikke lenger høre på FM-radio, leie filmer på VHS-kassetter eller utføre vanlige, hverdagslige transaksjoner fysisk over skranken i en bank. Vi kan fortsatt, enn så lenge, betale med kontanter, men ikke med sjekk. Vi kan ikke sende festtelegram ved store anledninger, slik vi kunne inntil 1980. Til gjengjeld vil mange si at det finnes en rekke funksjonelle alternativer som å sende brev (fysisk), sende sms eller e-post eller poste festlige og rikt illustrerte hilsener via sosiale medier.

De som tilbyr tjenester av ulike slag vil ofte ha sterke økonomiske insentiver og andre gode grunner til å «fase ut» tradisjonelle løsninger og tilbud og erstatte disse med digitale løsninger slik tilfelle var med nedstengningen av FM-nettet og innføring av DAB-radioer. Slike endringer kan være omstridte, ikke nødvendigvis bare fordi noen nostalgikere og stabeiser vil holde fast på det gamle. Det har for eksempel vist seg vanskelig helt å kutte ut tilbudet om å betale regninger via brevgiro. Å betale en regning via brevgiro koster i Sparebank 1 14 kroner, det halve for seniorer. DNB har et eget tilbud de kaller «Bank uten Internett». Det finnes en egen oversikt over dette tilbudet som en kan få tilsendt i posten. Over tid er det åpenbart slik at en ønsker at de fleste tjenester skal utføres digitalt. Inngangen til dette er stort sett bank- eller nettbrikke (Bank ID). Etterhvert er det like åpenbart at denne også kan fases ut og erstattes med Bank ID på mobil.

I sammenheng med koronaepidemien ble det, for å skjerme buss-sjåfører mot smitte, slik at passasjerene bare kunne gå inn bakdøra. Det var i de fleste tilfeller ikke anledning til å betale på annen måte enn via en app lastet opp i smarttelefonen. For de fleste innebar ikke dette noe problem, men for undertegnede, uten dertil egnet telefon, lot det seg ikke lenger gjøre å betale bussbillett. Som flittig bruker av bussen fra Lillehammer til Nordseter så jeg meg nødt til å «snike». Ved henvendelse til busselskapet ble det opplyst at de ikke hadde noen betalingsalternativer for meg og at jeg trygt kunne fortsette å snike siden det temmelig sikkert ikke ville forekomme billettkontroller, også det av smittehensyn. Etter nærmere to år kom det på plass en alternativ betalingsløsning, en kortleser ved bakre inngang. Dette skjedde rett før betalingsmåtene var tilbake til normalen, betjent av sjåføren.

Et tilsvarende eksempel, også selvopplevd, er transportselskapet Brakar som opererer busser i Buskerud med hovedsete i Drammen. Selskapet hadde under pandemien en betalingsløsning som innebar at en bare kunne betale reiser med en app på telefon. Når jeg skulle ta bussen fra Hokksund til Vikersund, måtte jeg hver gang passere en temmelig sur sjåfør som allernådigst lot meg sitte på med kommentarer som, ja – du får nå bare gå og setta deg da. Mine stadige etterlysninger av betalingsalternativer ble besvart med at «døm jobber visst med å få på plass en løsning». Den kom aldri, men nå er selskapet tilbake til løsningen som eksisterte før pandemien. Det har blitt mulig å betale reisen med kontanter, ikke kort.

Å binde seg til masten

Eksemplene over forteller om at overgangen til et nytt teknologisk regime skjer ved utelukkelse av alternativer. Det kan bli helt umulig, svært tungvint eller påføre deg ekstra kostnader å velge «utdaterte» løsninger. En kritisk leser kan tenke at det var uetisk av

undertegnede å unnlate å anskaffe seg smarttelefon fordi det blant annet ville gjort det mulig å betale bussbillett slik ansvarlige samfunnsborgere sørger for å gjøre. For å ikke gjøre dette til utelukkende et spørsmål om privat moral kan vi se nærmere på hvilke gode grunner folk kan ha til å foretrekke en enkel mobiltelefon uten internett-tilkobling framfor en smarttelefon.

For enkelte kan dette være et spørsmål om økonomi. Dum-telefonen koster noen hundrelapper, smart-telefonen noen tusenlapper. Et annet moment kan være det en kan kalle brukergrensesnittet. Kognitivt kan smarttelefonen framstå som visuelt overveldende eller vanskelig å skjønne. Rulle- og svitsjebevegelsene kan virke uvante og i hvert fall til å begynne med vanskelige å beherske. Alle de små ikonene kan framstå vanskelige å huske og holde orden på. Hvordan kommer en nedover og innover i lagene når en først har trykket på noe og hvordan kommer en tilbake igjen? Kan en komme til å trykke på noe som bærer helt galt av sted og hvordan retter en opp faderer? Og hvordan blir man en dyktig toucher og svitsjer? De få gangene jeg har lånt samboers telefon eller nettbrett for at jeg skal se på noen fotografier hun har tatt, ender jeg som regel med å komme ut av det og måtte be om hjelp. Jeg tenker ikke på meg sjøl som generelt klønete, men i omgangen med slike dingser føler jeg meg raskt som en elefant i glassmagasin.

De problemene jeg nevner kan sjølsagt avhjelpes ved trening og veiledning. Kanskje kunne en blitt en god nok smarttelefonbruker om en bare øvde litt? De finnes noe som heter prøving og feiling som gjerne etterfølges av læring og mestring. Men det jeg har nevnt nå er ikke det viktigste motargumentet. Det følger av noe en som påpekt foran kan observere på trikker, busser og baner, på barer og kafeer, rundt middagsbord i familien og for den saks skyld også på forelesninger. Vi snakker om smarttelefonen som en distraksjonsmaskin og tidstyv. På bibelsk kunne det kanskje formuleres i bønnen «led meg ikke ut i fristelse»! La meg slippe å sitte å skumme og skrolle meg gjennom uendelige mengder notifikasjoner, oppdateringer, meldinger, invitasjoner, reklametekster, bilder og fotografier, meningsytringer, likes, kommentarer, tirader av emoji'er osv.

Det smart-telefonskeptikeren kanskje frykter mest er å bli «skjermert», å bli en som hele tiden sjøl gjør det som er beskrevet i avsnittet foran, å bli hekta eller «addicted». Jeg har konstatert hvor lett det er å bli sittende for lenge å høre på gamle rockemusikk-klassikere fra 1960-, 70 og 80-tallet når You-tube har «forstått» hva som akkurat er dine favoritter. Det kan også hende at det ene tar det andre når en ser på gjør det selv-videoer om hvordan en lekende lett kan trylle med tre og snekre den ene tingen finere enn den andre. Det er ingenting som tilsier at en sjøl har større viljestyrke enn folk flest. Å unnlate å skaffe seg teknologien som er inngangsdøra til denne vidunderlige verden av kommunikasjon og informasjon sikrer at en bruker mer tid på å snekre sjøl enn å se på at andre gjør det på you-tube. Det å ikke ha smarttelefon handler slik sett om å binde seg til masten. Da slipper en å gjøre det som Evgenij Morozov beskriver. Han måtte låse inn mobiltelefonen sin i en safe med tidsbryter for at den ikke skulle forstyrre ham når han forsøkte å konsentrere seg om egen bokskriving.

Grunner til ikke-bruk

Gruppen ikke-brukere som omtales i dette notatet er definert ved at de i mindre grad er brukere av digitale løsninger. Disse må uansett støtter seg til løsninger som inngår i en større teknostruktur. Det gjelder betalingstjenester, transportsystemer, helsesektoren og alle de instanser en som borger, bruker og samfunnsmedlem inngår i.

Når vi analyserer ikke bruk (og lav-bruk) av digital teknologi er det nødvendig å presisere at dette ikke er ett ensartet fenomen representert ved en homogen gruppe (ikke)brukere. I tabellen under har jeg forsøkt å få fram dette ved å (grov)sortere etter to dimensjoner. Den ene dreier seg om karakteren av innrulleringspolitikk, den andre gjelder hovedgrunnen til lav-bruk, om det er valgt av brukeren selv eller et resultat av strukturelle forhold og i den forstand utgjør en påtvunget (ufrivillig) ikke bruk.

Tabell 3: Varianter av institusjonelle løsninger i håndtering av ikke-bruk

		Hovedgrunn til ikke-bruk		
		Selv-valgt	Ambivalent	Påført
Form for utestengelse	Absolutt	Etternøler		Utestengelse
	Tvetydig	Lempelige praksiser		Opprettholder alternativer
	Substituerbar	Utmeldelse/ikke-innmeldelse		Ufrivillig marginalisering

En avgjørende forskjell på selv-valgt og påført ikke-bruk er at dette er ikke-brukere som handler under helt ulike betingelser. I land med lite utviklet infrastruktur, mangelfull eller ikke-eksisterende nettilgang eller der folk gjennomgående er fattige og ikke i stand til å skaffe seg nødvendig teknologi, er mange helt utestengt fra bruk – det foreligger ikke som en mulighet. Dette handler om temaer under det som gjerne omtales som «the digital divide». Jeg skal her nøye meg med å gjengi innledningen fra en fersk rapport fra FN's utviklingsprogram (UNDP):

Digital technology is advancing at an incredibly rapid pace all over the world – but it's not happening evenly. Around 60 percent of the world's population is [now online](https://www.undp.org/blog/evolving-digital-divide?), but most of those people are in developed countries. In less-developed countries, only one in five people are online. This matters because education, work, and public services are increasingly reliant on digital access. Lack of connectivity therefore is a growing impediment to human development. <https://www.undp.org/blog/evolving-digital-divide?>

Overskriften i rapporten, som kom i 2021, er «The evolving digital divide», noe som illustrerer at denne kløfta mellom land og verdensdeler med en lite utviklet digital infrastruktur kontra rike land med en overflod av digitale tilganger framstår som svært vanskelig å fylle uten gjennomføring av en «ny økonomisk verdensorden». For ikke-brukere i rike land som for eksempel Norge foreligger det stort sett (men ikke alltid) valgmuligheter. På

venstre side i tabellen over har jeg skilt mellom ordninger som innebærer absolutte krav om å ha en bestemt tilgang (eksempelvis) smarttelefon for å kunne benytte et tilbud eller få utført en tjeneste. Foran brukte jeg de nokså uskyldige eksemplene om at det å ikke ha smarttelefon innebar at jeg ikke fikk betalt på bussen. Samtidig ble disse ordningene praktisert på en «lempelig» måte, i det ene tilfellet med nokså klar beskjed om at da fikk jeg inntil videre kjøre gratis uten risiko for å bli tatt i billettkontroll, i det andre med at jeg måtte gå en slags kanossagang, men likevel tross alt fikk sitte på. Med tanke på hva dette sier om strukturelle forhold kan en hevde at reglene er omgitt av en viss institusjonell tvetydighet. Det finnes ingen reelle alternativer, men avvik sanksjoneres mildt. Dette minner litt om måten en forholdt seg til de som avholdt seg fra eller konsekvent nektet å ta koronavaksine. Dette ble møtt med innstendige oppfordringer om hvor viktig og fornuftig det var å ta en slik vaksine. På direkte spørsmål om det var aktuelt med et påbud var svaret fra myndighetenes side alltid nei. Folk kunne ha mer eller mindre gode grunner til å unnlate å ta vaksine, men et absolutt og utvetydig tilbud ville bryte med viktige prinsipper i et liberalt demokrati.

Legitimiteten i ekskluderingen

Med jevne mellomrom oppstår diskusjoner om legitimiteten i ordninger som innebærer digital ekskludering. I forbindelse med den rådgivende folkeavstemningen om Innlandet fylket skulle deles opp igjen, ble avstemningen gjort digitalt ved at innbyggerne måtte logge inn på en nettside og benytte en nettbrikke for å komme inn på siden der en kunne avgi sin stemme. Kritikere framholdt at dette ekskluderte enkelte personer, særlig eldre fra å kunne få stemt og på den måten var problematisk. De som forsvarte ordningen framholdt at dette var den enkleste, sikreste og billigste måte å få gjennomført avstemningen på og at de fleste av de som så dette som et problem ville ha muligheter til å mobilisere folk til å hjelpe seg.

I tabellen foran har jeg karakterisert de sjøl-valgte ikke-brukerne som etternølere. Dette er de som ifølge det som kalles «Technology Acceptance Model» (TAM), er de treigeste til å ta i bruk en ny teknologi, for eksempel smarttelefonen. I framstillinger av hvordan ulike brukere fordeler seg langs en tidsakse når det gjelder adoptering av ny teknologi skiller en gjerne mellom «innovators, early beginners, early majority, late majority og laggards.» Framstilt som en fordeling over tid beskriver denne gjerne en tilnærmet normalfordeling der etternølerne (laggards) utgjør halen på høyre side av kurven. Fra myndighetenes og forkjemperne for å ta i bruk nye teknologiske løsnings side, vil de som venter lenge eller viser motvilje mot løsningene, kunne betraktes som etternølere, det er de som *ennå ikke* har latt seg innrullere. Fra disse brukernes side vil begrepet etternøler kunne være dekkende på den måten mange av disse vurderer det slik at de vil unngå å ta teknologien i bruk inntil de absolutt ikke lenger har noe valg. Hvis vi tenker oss at i en nær eller litt fjernere framtid blir slik at det ikke lenger blir mulig å stemme i valg eller betale på offentlig transport uten å disponere smarttelefon, vil de antakelig revurdere sine teknologivalg, om enn da svært motvillig. Når det gjelder det jeg har kalt substituerbare løsninger der det er mulig å finne andre innganger enn via digitale dingser stiller spørsmålet om ikke-bruk eller lav-bruk seg

annerledes. Selv om stadig flere aktiviteter, meldinger, påmeldinger og generell informasjon sluses gjennom sosiale medier (særlig Facebook), er det vanskelig å se for seg at det vil bli obligatorisk å være på sosiale medier og at dette vil fortsette å være et reelt valg. Det drøye tiåret som har gått siden sosiale medier ble introdusert har disse hatt en enorm vekst i tilslutning og samfunnsmessig betydning. Ikke bruk av sosiale medier er en utmelding fra deler av samfunnsdebatten og offentlig liv. Med henvisning til de argumentene jeg nevnte foran angående sosiale medier som en tidstyv³ vil en del av befolkningen holde fast på dette valget og betrakte den marginalisering dette innebærer som noe de kan leve greit med.

Utenforskap i forbrukermarkeder

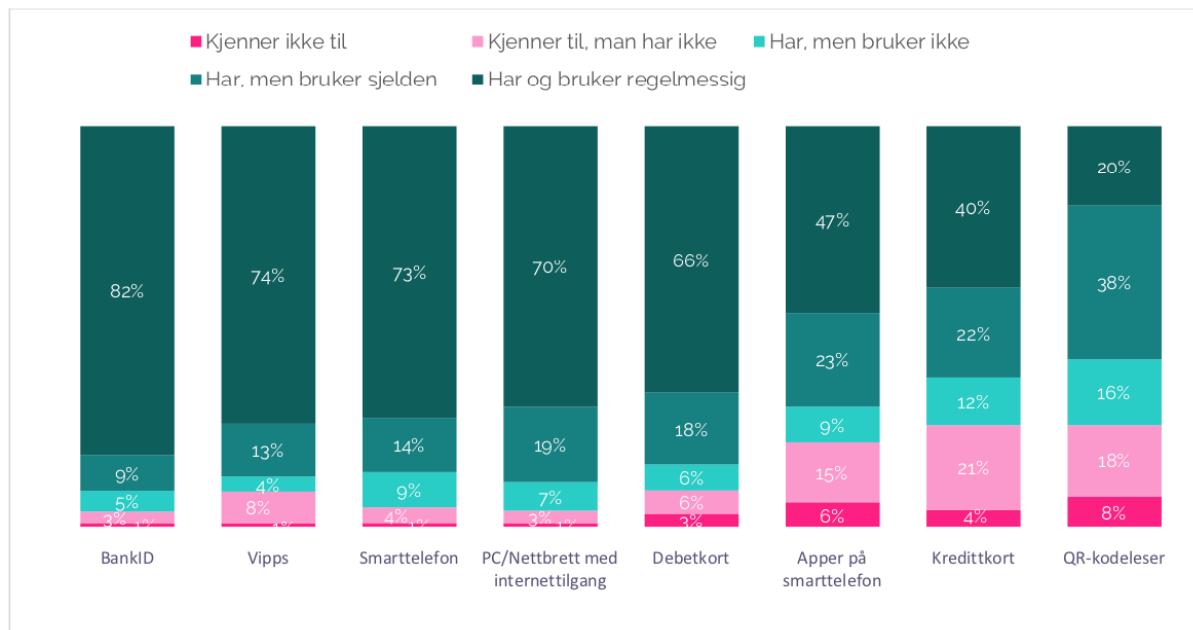
Firmaet YouGov⁴ har på oppdrag fra Forbrukerrådet utført en større undersøkelse (N=2016) der de kartlegger omfanget av og grunnene til utenforskap til enkelte markeder som en følge av digitalisering av betalingsmidler. Bakgrunnen for undersøkelsen var en hypotese om at under korona-pandemien ble bruk av kontanter stadig mindre gangbart. Konsekvensen av dette ble antatt å være at noen grupper i samfunnet ville få store problemer med å bestille og betale varer de har behov for eller ønsker å skaffe seg. (Per Ståle Ekrol/YouGov 2022: 10).

De digitale hjelpemidlene som kan være aktuelle i en betalings-sammenheng og som undersøkes er: PC/nettbrett med Internett-tilgang, smarttelefon, Apper på smarttelefon, bank ID, Vipps, QR-kodeleser, debetkort og kredittkort. Undersøkelsespersonene ble spurt om de bruker de nevnte betalingsteknologiene regelmessig, sjelden eller ikke i det hele tatt. Det ble også spurt om forbrukerne i det hele tatt kjente til de forskjellige betalingsmidlene. (Per Ståle Ekrol/YouGov 2022: 11)

³ Noen vil argumentere for at sosiale medier er en tyv i dobbelt forstand. Den stjeler tiden din og får deg i tillegg til å produsere et innhold som legger grunnlaget for teknologigigantenes enorme profitter.

⁴ YouGov er et britisk-eid internasjonalt selskap som utfører online-undersøkelser på oppdrag fra bedrifter og offentlige institusjoner

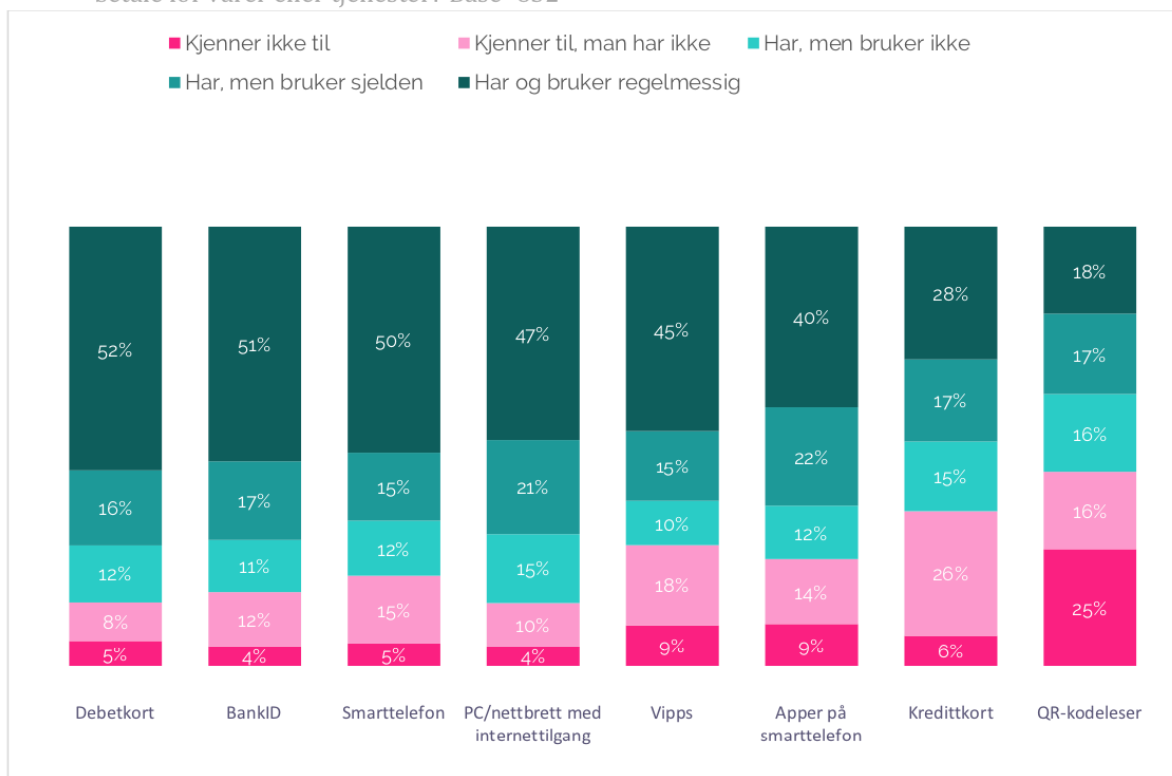
Fig8 q1.Hvilket forhold har du til de følgende hjelpemidlene for å bestille og betale for varer eller tjenester? (Base= 2016)

Figuren over viser svarfordelingen på dette spørsmålet hos primærmålgruppen (hele utvalget). Undersøkelsen indikerer at 1% av utvalget ikke kjenner til bankID, Vipps eller smarttelefon, mens hele 8% ikke kjenner til at det er noe som heter QR-kodeleser. Hvis en ser på andeler som enten ikke kjenner til eller sjøl har disse hjelpemidlene vist på neste side, øker prosentene til 4 (bankID), 9 (Vipps), 5 (smarttelefon) og 26% når det gjelder QR-kodeleser. (Kilde:Per Ståle Ekrol/YouGov 2022: 18, skjermdump av figur)

Det å ikke kjenne til eller sjøl ha de nevnte betalingsteknologiene utgjør potensielt en kilde til digitalt utenforskap og marginalisering. Med tanke på en god del situasjoner vil dette være en marginalisering en kan leve greit med, men det kan også være en kilde til alvorlig trøbbel på grensen til å umuliggjøre tilværelsen. Løsningen for mange vil da være å søke støtte i ens nære omgivelser og motta hjelp, for eksempel til å betale regninger via nettbank. For å undersøke utbredelsen av dette skilte en i undersøkelsen ut en sekundærgruppe som omfatter personer som mottar hjelp og der respondentene svarte på vegne av de de hjelper.

Fig9 Hvilket forhold har vedkommende til de følgende hjelpemidlene for å bestille og betale for varer eller tjenester? Base=832

Kilde: (Per Ståle Ekrol/YouGov 2022: 19, skjermdump)

Figuren viser, ikke overraskende, at anslaget for bruk av digitale hjelpemidler er klart lavere når en støtter seg til det de digitale hjelperne rapporterer. Eksempelvis tredobles andelen som ikke kjenner til eller disponerer Vipps. Til tross for dette konkluderes det i rapporten med at forskjellen mellom egenrapporterte tilganger og de som rapporteres «på vegne av» ikke er *avskrekking* stor. (Per Ståle Ekrol/YouGov 2022: 20) Utbredelsen av digitale hjelpere, enten dette er familie, venner eller naboer bidrar til at andelen som rammes hardt av digitalt utenforskap synker betydelig. Mange får god hjelp både i form av opplæring og direkte assistanse, men de som ikke har dette «støtteapparatet» står i fare for å bli stengt ute fra både viktige deler av moderne betalingsformidling, men også andre, sentrale tjenester som tilbys i et moderne informasjonssamfunn, f.eks. Helsenorge eller Min skatt.

Avslutningsvis i rapporten som er referert til her gjengis deler av et kvalitativt materiale der folk med egne ord beskriver hvordan de opplever bruken av digitale betalingstjenester. Her er et par smakebiter på hva brukerne svarte:

Bruker kodebrikke. Skjøpper ikke så mye av det. Synes det er komplisert å både skrive fødselsnummer, BankID og passord, da det kan være veldig lett å skrive feil. Da er det vanskelig å rett opp det man har skrevet igjen. Ikke prøvd app eller BankID på mobil fordi jeg er redd for å bli hacket. (Per Ståle Ekrol/YouGov 2022: 92)

Hadde ikke appen og nekter å installere den i min smarttelefon pga. manglende tillit og fordi jeg foretrekker å betale med kontanter uansett og viser til min soleklare rett til å betale med rene penger. (Per Ståle Ekrol/YouGov 2022: 95)

Når en ser de kvalitative svarene under ett gir det et mer substansielt bilde av hva problemet digitalt utenforskap dreier seg om. Det viser at dette ikke er et problem som bare handler om tilganger og ferdigheter, men også folks aktive valg, tillitsrelasjoner, holdninger og verdier. Det er prosesser der folk dyttes ut, hentes inn igjen av digitale hjelpere, men også markerer motstand og bevisst stiller seg utenfor det gode, digitale selskap.

Forskning om ikke-bruk

I 2015 hadde nett-tidsskriftet «First Monday» et temanummer om bruk og ikke-bruk. Dette inneholdt et titalls artikler om «technology non-use». Jeg skal gi noen smakebiter fra fem av disse artiklene. Hensikten er å vise litt av bredden i innfallsvinklene til dette problemområdet.

I den redaksjonelle artikkel «Why study technology non-use» introduseres artiklene i temanummeret. (Baumer 2015). Innledningsvis problematiserer tendensen til å betrakte de individuelle brukere som analyseenhet i studiet av ikke bruk og basere analyse på sammenligninger av individuelle brukere kontra ikke-brukere: *«such work often reinforce a binary between users and non-users, which, while perhaps simplifying the analysis, may gloss over subtle nuances in different forms of engagement with technology»*. (Baumer 2015)

Om en ser ut over det som angår individet kan frivillig ikke-bruk av teknologi tjene som en identitetsmarkør. Om dette skriver Baumer et al.: *«voluntary non-use may function as the production or performance of a particular sociocultural identity. For instance, abstention from Facebook becomes an act of performing a particular identity, one bound up with “conspicuous non-consumption” and a rejection of neoliberal values of commodification.* (Baumer et al) Her introduseres et begrep inspirert av norsk-amerikaneren Torstein Veblen som lagde en skarp analyse av det daværende borgerskapets prangende forbruk som en måte å fremheve seg selv og sin stand (Veblen 1976) Ved å fokusere på hvordan ikke-bruk inngår i markering av alternative identiteter framheves den sosiokulturelle betydningen av ikke-bruk av teknologi.

Redaktørene kommenterer at en god del av forskningen på ikke bruk fokuserer på selvalgt ikke-bruk. De viser til bidrag som i stedet tar for seg ufrivillig er forhindret fra å nyttiggjøre digital teknologi de som er «excluded and expelled» og at den ikke-bruk som angår økonomi, sosiale forhold, infrastruktur geografisk plassering og andre makro-forhold kan beskrives som en form for «disenfranchisement», en marginalisering som har strukturelle årsaker. Det å fokusere på slike forklaringsfaktorer innebærer et skifte av analysenivå, fra individet til makroforhold: *Firmly transcending a focus on individual agency, such approaches draw attention to some of the broader social, cultural, historical and political aspects of technology non-use* (Baumer 2015)

Temaet ikke-bruk gjør det også mulig å se nærmere på forholdet mellom individers preferanser og handlingsvalg og samfunnsmessige maktstrukturer. Dette kan innebære at personer må gi avkall på sine egne preferanser og verdier fordi de på en eller annen måte presses inn i et system, det jeg foran har omtalt som innrullering: *«the lagging resister (Baumer et al 2013) wants to cease using a technology but for some reason does not.*

Numerous intellectual strands have considered the ways in which technological systems may “enroll,” and thus limit the agency, of various types of actors.” (Baumer 2015)

David Banks: Lines of power

Banks gjør en sosio-historisk analyse av skillet mellom online og offline. Han peker på at dette skillet blir brukt på en måte der «online» etter hvert knyttes til posisjoner preget av sosial og politisk makt. Banks peker på at distinksjonen mellom online og offline får et stadig mer komplisert meningsinnhold etter hvert som den teknologien som brukes (online) er i kontinuerlig bruk og tilgjengelig på stadig mindre og mer bærbare dingser. (Banks: 8)

Banks viser hvordan det å være «online» konstituerer bestemte sosiale relasjoner mellom det som betraktes som to ulike, individuelle, handlingsmodus:

The offline/online dichotomy should be reconsidered as a social relationship rather than a binary state of the individual. Technologies, especially when many people rely on them, tend to change social habits rather than simply augment or mediate them. The option to be online is not a personal choice, it is an organizational phenomenon that effects the user and the non-user alike. (Banks: 9)

Banks viderefører denne tankegangen og formulerer hvorfor det å være online ikke primært kan forstås som et individuelt brukervalg: *“It becomes absolutely clear that being «online» is not an individual choice to be connected to a system. It is more accurate to describe it as a participation in a society that is shot through with powerful firms and organizations that broker communication and commerce”.* (Banks: 10)

Richardo Gomez et al: Pulling the plug visually

Forfatterne spør hva folk gjør når de overveldes av de økende forventninger som er knytta til det å konstant og aktivt ha omgang med informasjons- og kommunikasjonsteknologi. De velger en original inngang til å belyse dette, nemlig hvordan folk uttrykker sin motstand eller kritikk gjennom morsomme og satiriske illustrasjoner og på den måten inngår i det en kan kalle «visual conversations» Forfatterne presenterer en rekke eksempler på innspill som representerer en form for «media resistance» der humor kombineres med politisk kritikk.

Forfatterne analyserer 233 bilder som er hentet fra ulike ressurser på nettet. I stedet for å analysere skrevet tekst er det visualiseringer som er gjenstand for analyse her. De fokuserer på fire spørsmål:

- Who is resisting technology?
- What is the nature of the critique depicted in the image?
- What specific technology is being resisted?
- How do visual depictions of resistance differ from textual descriptions?

I konklusjonen oppsummerer forfatterne hva som kom fram i denne omfattende studien av visualisert mediekritikk:

The use of humor and metaphor are distinctive characteristics of visual expressions of resistance to ICTs that emerged in this study. These forms of resistance have not been documented in earlier studies of digital media resistance. Humor offers opportunities for acute criticism of social conventions in ways that formal discourse cannot easily afford. Our analysis of humor suggests the use of absurd, surprise, contrast, different perspectives and extreme situations to depict dissatisfaction or resistance to ICT. Furthermore, blurred or extended boundaries between the digital and non-digital worlds we inhabit offer yet another avenue for acute criticism of the uncritical acceptance of technologies taking over our everyday life, from (before) birth to (after) death. (Gomez et al 2015)

E.R Plaut: Technologies of avoidance

Innledningsvis peker Plaut på at kommunikasjonsteknologi ikke nødvendigvis må designes for folk som bruker denne, men også for de som ikke ønsker å bruke denne på bestemte måter eller kanskje ikke i det hele tatt. Dette reiser spørsmålet om retten til å være ikke-bruker og artikkelen handler om det Plaut kaller «tools of communication avoidance». Forfatteren ønsker å fokusere på grunnleggende mekanismer for å skjerme seg og de sosiale kontekster der disse formes. Han ønsker å fokusere på livsvalg som er bindende og som angår individers planer for et framtidig liv i omgang med teknologi og mediert kommunikasjon: *I define this paradigmatic communication avoidance as the willful choice to limit one's own future communication choices. (Plaut 2015)*

I artikkelen gjøres det en grundig analyse av ulike teknikker og metoder for å vise en form for selvbeherskelse i omgang med invaderende teknologi. Foran har jeg brukt «å binde seg til masten» for å begrense inntaket av alskens fristende underholdnings- og informasjonstilbud som formidles via Internett. Plaut går tilbake til den innretningen som kalles «swear jar» som var en slags «spare»- eller kanskje heller avlatsbøsse der en skulle putte på penger hver gang en falt for fristelsen til å banne eller si stygge ord. Etter å ha gjort en historisk analyse av hvordan og hvorfor denne innretningen kunne fungere spør han hvordan slike innretninger er konstruert i dag. Han tar for seg ulike metoder og teknologier som tilbys på Internett for å begrense bruken av Internett: det han kaller Swear Jar, 2.0.

Plaut tar for seg det en kunne kalle for selvbeherskelsens kunst og drøfter hva som skal til for å understøtte denne, hvordan en så å si kan tenke seg teknologiske løsninger som kan fungere som en motgift mot overforbruk av teknologi:

Norms that the jar might bind in physical space will function somewhat differently in digital form. Where people together in a room found their interactions shaped by the jar, a more distantly distributed network of communication avoidance is possible with software. For better and worse, the loose in-person negotiation of the jar's rules might be replaced with rigid automation. Still the analysis of this section largely holds for newer technologies, because the swear jar is a flexible object with which to think, an unembellished instantiation of an elemental communication technology: the device of committed avoidance. (Plaut 2015)

Ribak og Rosenthal: Smartphone resistance as media ambivalence

Forfatterne tar utgangspunkt i en beskrivelse av smarttelefonen, nemlig the «Light Phone». Dette er «technology made simple», en innretning som kan fungere som et slags vedlegg til smarttelefonen og som bare kan brukes til å ringe med. I parentes bemerket ligner den ganske mye på min «Dumbphone» bortsett fra at den kan også brukes for å sende og motta sms pluss noen enkle tilleggsfunksjoner. De hevder at Light Phone er konstruert for å brukes så lite som mulig. Forfatternes sentrale argument er bygget rundt begrepet «media ambivalence». Denne bunner i at teknologi som smarttelefoner har bygget inn i seg alle de håp og forventninger som er knyttet til avansert informasjonsteknologi, men også all den frykt som er «nissen på lasset» for brukerne:

Smartphone resistance is a particularly telling case of media ambivalence. The smartphone is both a tool and a symbol of present day mediatization, dialectically refracting the utopic technological optimism that developers and advertisers promote — and dystopian worries over addiction and nomophobia, unmitigated availability, surveillance, privacy violation, distraction and interference. Smartphone resistance, then, is in dialogue with these hopes and fears, as costly as it is liberating. Furthermore, whereas non-viewing may have been a quaint and rather obscure practice in the heyday of television (Edgar, 1977; Jackson-Beeck, 1977), smartphone resistance today is socially offensive and practically less and less feasible. In studying smartphone resistance, then, we may in fact be studying late adoption. (Ribak og Rosenthal 2015)

Ribak og Rosenthal gjennomførte en studie basert på samtaler med personer som har et kritisk eller ambivalent forhold til mediebruk og som uttrykker et ønske om å begrense denne på ulike måter. De peker på at dette framstår som et anstrengende prosjekt og kanskje en kamp en i lengden er dømt til å tape, rett og slett fordi forsakelsen for de fleste er større enn

enn gevinsten. Basert på deres materiale er inntrykket at valg av bruksmåter ikke står mellom absolutter eller fast definerte alternativer, men heller noe som jenkkes til gjennom mer pragmatiske strategier:

Both the willingness of feature phone users to describe their practice as ideologically motivated, and their readiness to relinquish this position if this were required by the market — or if they receive a smartphone as a gift — are noteworthy. Our interviewees repeatedly invoked the lifestyle they associated with smartphone ownership — being overly friendly, being offensively absent, being disturbingly accessible, and being shamelessly attentive to commercial temptation — to explain their resistance. Yet for the right price — a job, a gift — they would forsake this material token of their opposition to the mainstream and surrender to the neoliberal order. (Ribak og Rosenthal 2015)

Avslutning

I dette notatet har jeg drøftet spørsmålet om folks grunner til å velge en bruker-strategi basert på ikke-bruk eller kresen bruk av digitale dingser og løsninger. En mulig gevinst med dette valget er å bedre sin konsentrasjonsevne og frigi tid til aktiviteter en setter høyere. For noen kan dette også bidra til å realisere en mot-digital identitet som det under bestemte omstendigheter også kan «pranges» med. Men digital avholdenhet har en pris. Mange erkjenner og erfarer at det er praktisk vanskelig å insistere på en slik tilpasning. Dessuten kan den dømmes en til visse former for samfunnsmessig marginalisering. Ribak og Rosenthal mener deres studie viser at etternølere er nettopp det – før eller seinere vil de komme humpende etter den store majoritet som tar for seg av det rikholdige og mangfoldige digitale tilbudet.

I håndteringen av digitalt utenforskap arbeides det på to fronter: Den ene handler om tiltak for å integrere de marginale i den gemene hop og på det viset utvikle et informasjonssamfunn med mindre forskjeller, der folk i minst mulig grad stenges ute. En annen dreier seg om å omforme informasjonssamfunnet ut fra en idé om at teknologien skal være reelt inkluderende. En kan komme teknologiskeptikere i møte ved at teknologien tar mindre plass i våre liv og framstå som mer stillfarende. Dette er kjernen i konseptet som kalles «calm technology». Poenget her er å nærme seg et samfunn der teknologien i større grad assisterer oss fra sidelinjen og mobiliseres ved behov, snarere enn hele tiden å kreve full oppmerksomhet og alltid bli livets sentrale omdreiningspunkt.

Referanser

*Banks, D. A.: Lines of Power: Availability to networks as a social phenomenon

*Baumer E.P.S., Ames M.G., Burrell J., Brubaker J.R., Dourish P.: Why study technology non-use

Ekrol P.S./YouGov (2022): Utenforskap i forbrukermarkeder. Digitale og andre hindre for forbrukernes tilgang til vanlige markeder. YouGov/Forbrukerrådet. Oslo

*Gomez R., Foot K., Young M., Paquet-Kinsley R., Morrison S.: Pulling the plug visually: Images of resistance to ICTs and connectivity I

*Plaut E.R.: Technologies of avoidance: The swear jar and the cell phone

*Ribak R., Rosenthal M: Smartphone resistance as media ambivalence

Sennett R. (2019) Building and Dwelling. Ethics for the city. Penguin. London

Veblen, T (1976). Den arbeidsfrie klasse: en økonomisk studie av institusjoners utvikling. Oslo

Alle referansene merket med stjerne er hentet fra nett-tidsskriftet «*First Monday*» vol. 20, nummer 11, 2.november 2015.

Obs: I sitatene brukt i teksten er ikke oppgitt sidenummer i referansene slik refereringsnormen tilsier. Dette skyldes at teksten er hentet fra ikke-paginerte HTML-dokumenter. Rekonstruksjon av sidereferanser ville medført betydelige praktiske problemer.